

УДК 372.881.116.12

Горошкіна О. М.

РОЛЬ РИТОРИКИ В КОМУНІКАТИВНІЙ ПІДГОТОВЦІ УЧНІВ

У статті порушено питання про вплив риторики на комунікативну підготовку учнів, визначено роль, лінгводидактичний потенціал риторичних відомостей у процесі навчання української мови, подано зразки найбільш ефективних риторичних вправ. Визначено необхідність тривірневої риторизації навчання української мови: на рівні навчального процесу, навчального предмета й навчального завдання.

Ключові слова: *риторика, риторизація, комунікативна підготовка учнів.*

В статье рассматриваются вопросы влияния риторики на коммуникативную подготовку учащихся. Определена роль, лингводидактический потенциал риторических сведений в процессе обучения украинскому языку, поданы образцы наиболее эффективных риторических упражнений. Доказана необходимость трехуровневой риторизации обучения украинскому языку: на уровне учебного процесса, учебного предмета и учебного задания.

Ключевые слова: *риторика, риторизация обучения, коммуникативная подготовка учащихся.*

The article examines the influence of rhetoric on the communicative training of students. Identified the role of rhetorical information linguistic-didactic potential in learning of Ukrainian language, submitted samples of the most effective rhetorical exercise. The necessity of a three-level rhetorization of Ukrainian language teaching: at the level of the educational process, the school subject and the learning task.

Key words: *rhetoric, rhetorization of training, communication training of students.*

У сучасному суспільстві особливої значущості набуває формування комунікативної компетентності учнів, що забезпечує ефективне використання їхнього комунікативного досвіду. Це визначає практичну спрямованість шкільного курсу української мови, зумовлює введення нових комунікативно значущих відомостей, що забезпечують підґрунтя для формування мовної особистості учня, готової до продуктивного спілкування.

Ще з часів античності вважалося, що задовольнити потреби суспільства у формуванні грамотних людей, які вміють ефективно спілкуватися, здатна риторика. На думку Т. Ладиженської, “в усьому світі під час розв’язання питань модернізації освіти в центрі виявляються питання культури людини, зокрема те, як сучасні люди вміють контактувати, розуміти позицію іншої людини, знаходити узгоджені рішення тощо – тобто як людина уміє спілкуватися. Від цього вміння багато в чому залежить і особисті успіхи, і успіхи суспільства загалом” [2, с. 153].

Різні аспекти вдосконалення комунікативної підготовки учнів розглядали З. Бакум, Є. Голобородько, Н. Голуб, С. Караман, Л. Мамчур, В. Нищета, С. Омельчук, М. Пентилук, Л. Попова, І. Хом’як, Г. Шелехова, В. Шляхова та інші дослідники. Теоретичні засади навчання риторики розроблено в працях В. Аннушкіна, М. Кохтева, З. Курцевої, Т. Ладиженської, Л. Мацько, А. Михальської, С. Мінеєвої, В. Нищети, Г. Сагач, Л. Синельникової, Й. Стерніна, Л. Туміної та ін. У межах дисертаційних робіт цю проблему досліджували Н. Голуб, Л. Горобець, А. Курінна, А. Первушина, Я. Тарасевич та ін. Науковці однакові в тому, що риторика стимулює мовлення учнів, розвиває їхні когнітивно-комунікативні здібності; вивчення риторичних відомостей на уроках української мови сприяє формуванню мовленнєвої креативності, культури спілкування учнів. Культура спілкування ґрунтується на риторичних знаннях і риторичних вміннях, що формуються як під час опанування відповідних тем, так і в процесі використання цих знань і вмінь у реальній комунікативній діяльності. Н. Голуб справедливо зазначає, що риторика, базуючись на засадах філософії, етики, лінгвістики, логіки, психології і культури, навчає мистецтва переконання, аргументації, мислення, мовлення, прикрашання і керування суспільними процесами, через стиль мовлення формує стиль життя” [1, с. 56].

У школах України, на жаль, риторика не належить до переліку обов’язкових дисциплін, тому її розглядають переважно в площині мовної освіти. Чинні програми з української мови містять незначну кількість годин у старших класах для засвоєння риторичних відомостей, проте їх недостатньо для того, щоб сформувати високий рівень комунікативної культури учнів. У процесі вивчення української мови неактуалізованим залишається комунікативний і риторичний потенціал мовних одиниць. Вимагає розроблення механізм занурення навчального процесу в риторичний контекст. Це й зумовлює *актуальність* нашої розвідки.

Мета статті: визначити роль риторики в комунікативній підготовці учнів, окреслити шляхи риторизації навчання української мови в школі.

Загальновідомо, що будь-які вміння й навички успішно формуються в результаті цілеспрямованої роботи, у межах певної методичної системи, за допомогою спеціально підбраної комбінації методів і прийомів. Аналіз фахових джерел, власний досвід дають нам підстави до таких узагальнень: комунікативна підготовка учнів може бути успішно реалізована за умови риторизації української мови, що забезпечує практичну спрямованість навчального предмета. О. Сальникова визначила, що втілення риторизації має три рівні: рівень навчального процесу, рівень навчального предмета, рівень завдання [4, с. 4].

Погоджуємося з думкою дослідниці, що риторизація навчального процесу передбачає втілення риторичних морально-етичних ідей, гуманізацію відносин, суб'єкт-суб'єктну взаємодію вчителя й учнів, справжній діалогізм, реалізацію принципів розвивального навчання, створення можливостей для само-реалізації учнів. Отже, є всі підстави говорити про діалогізм навчання, необхідність розширяти межі діалогового поля, залучати учнів до діалогу з автором підручника чи тексту, учителем, однокласником. Спонукають до діалогу завдання на зразок: станьте співавтором тексту, дописавши його; співавтором підручника, запропонувавши власні вправи чи опорні конспекти тощо.

Риторизація навчального предмета передбачає забезпечення стійкої мотивації до вивчення дисципліни. Сьогодні викликає тривогу педагогів, батьків, громадськості зниження інтересу до вивчення мови, слабкий зв'язок учнівських знань з життям. Отже, щоб подолати ці труднощі, необхідно забезпечувати попередження й мінімізацію комунікативних помилок учнів. Уроки української мови повинні бути корисними для майбутніх політиків, журналістів, викладачів, вихователів, представників інших професій; для кожного учня, незалежно від того, ким він стане в дорослому житті., передусім за рахунок засвоєння відомостей про значення державної мови в суспільному житті та професійній діяльності людини, про роль ефективного спілкування. Для цього вчителі використовують в якості дидактичного матеріалу цікаві вислови, наприклад:

Навіть зброя схиляється перед ораторським словом (Цицерон).

Хто не вміє говорити, кар'єри не зробить (Наполеон).

Уміння спілкуватися з людьми – це товар, і я заплачу за таке вміння більше, ніж за що-небудь інше на світі (Дж. Д. Рокфеллер).

З того, як говорить та чи інша людина, можна уявити собі загальний розвиток цієї людини, її освіту й культурний рівень (Б. Антоненко-Давидович).

Виживають не найагресивніші й сильніші, а комунікабельні, здатні до спілкування" (Т. Малькова, сучасний російський економіст).

За результатами анкетування вчителів, яке ми провели в Луганському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти протягом 2012–2013 навчального року, риторика викликає великий інтерес в учнів (76% респондентів), підвищує рівень оволодіння комунікативними вміннями, що виявляється в усних і письмових відповідях учнів, продукуванні текстів різних стилів, типів і жанрів мовлення (54%); формує вміння переконливо доводити власні думки, коректно опонувати, давати оцінку події чи вчинку тощо (80%). Словесники вбачають у риторичі значний виховний потенціал, оскільки вона формує такі важливі якості особистості, як доброзичливість, толерантність, мовленнєву креативність та інші (пересічно 33%).

Погоджуємося з думкою О. Сальникової, яка вважає, що риторизацію навчального предмета забезпечує жанровий підхід до вивчення мови, оскільки опанування учнями значної кількості жанрових моделей стимулює збільшення в навчальному процесі кількості виступів учнів. Перехід учнів на жанровий щабель комунікативної рефлексії дозволяє наблизити їх до реальної мовленнєвої практики завдяки багатству й закріпленості жанрових ознак [4, с. 6].

Жанр – мовленнєвознавча категорія, що характеризується конкретністю й дозволяє наблизити навчання до безпосередніх потреб комунікативної практики. У лінгводидактиці під жанром розуміють "визначений мовленнєвою ситуацією різновид текстів, що існує в межах того чи іншого функціонального стилю й має відносно стійку спільність змістово-композиційних, лінгвостилістичних та в ряді випадків – техніко-реалізаційних особливостей; динамічна структурна модель створення таких текстів відповідно до особливих норм їх породження" [3, с. 56–57]. У випадку, коли мовленнєвий жанр стає предметом вивчення, на перший план висувається проблема мовних засобів, що його характеризують. Основою формування жанрової компетенції учнів стають такі чинники: удосконалення знань про мовленнєву ситуацію, змістово-композиційні, лінгвостилістичні особливості жанрів. Засвоївши параметри характеристики окремих жанрових різновидів у їх взаємозв'язку, учні отримують основу для конструювання власних зв'язних висловлювань у певному жанровому контексті.

У межах сучасної парадигми шкільної мовної освіти жанровий підхід характеризується системним розглядом окремих жанрових різновидів, що стають об'єктами програмового вивчення. Однак виникла потреба скоригувати відбір жанрів для вивчення на уроках української мови, оскільки запропоновані в чинних програмах не повною мірою відповідають вимогам сьогодення. Критеріями відбору жанрів, на нашу думку, мають стати відповідність жанру віковим особливостям учнів, навчальні, розвивальні

можливості жанру, його комунікативна значущість. Учні повинні засвоїти такі жанри, як телефонна розмова, резюме, привітання, комплімент тощо.

Риторизація завдань зумовлює переведення навчальної ситуації в риторичну площину. Це сприяє підвищенню інтересу до вивчення предмета, активізації пізнавальної діяльності учнів. Наприклад:

Поставте наголос у поданих словах. Чим спричинені помилки в наголошуванні цих слів?

Загадка, верба, олень, циган, спина, одинадцять, чотирнадцять, сімдесят, завдання, жалюзі.

Далі клас ділиться на групи. Завдання кожній групі – скласти текст з одним словом, використовуючи його якомога більше разів. Складені учнями тексти оцінюються як з формальної позиції (кількість уживання складних для наголошування слів), так і з творчої (ураховується оригінальність).

Випишіть із тлумачного словника значення слова *життя*. Зверте словникові статті з баченням явища письменниками. За рахунок яких мовних засобів письменники досягають образності?

Життя – це трохи радості, трохи надій, трохи любові, а решта – скрипуче ярмо буденщини (М. Стельмах). 2. Життя – то неповторна пісня (І. Цюпа). 3. Життя – така велика ковзаниця, кому вдалось, не падавши, пройти. 4. Життя – це божевільне ралі (з творів Л. Костенко).

Пригадайте, що таке пароніми. Поясніть значення наведених слів. Складіть з ними речення.

Адрес – адреса, ефективний – ефективний, економний – економічний, абонент – абонемент.

Загальновідомо, що складний теоретичний матеріал краще засвоюється в нестандартній, образній формі, оскільки мовна експресія відіграє виняткову роль у формуванні в учнів інтересу до вивчення мови. “Зробити серйозне заняття для дитини цікавим – ось завдання первісного навчання”, – зазначав К. Ушинський. Цікавим для учнів є прийом тлумачення мовознавчих термінів за допомогою афоризмів:

Довідка: 1. Морфеми – це атоми семантичної структури, тоді як слова молекули (В. Русанівський). 2. Словотвір – вічний двигун мови (І. Вихованець). 3. Орфографія – це одяг писемної мови. В усі часи він має бути зручним і ошатним (В. Русанівський). 4. Займенники – ніби порожня тара, яку мовець наповнює потрібним йому змістом (Ю. Карпенко). 5. Дієслово – режисер усієї вербальної фрази (Л. Теньєр). 6. Синтаксис – вічний двигун, який приводить у рух усю могутність мови (І. Вихованець). 7. Розділові знаки – ноти для читання (А. Чехов).

Лінгвістичні поняття, перетворюючись на “живі персонажі”, набуваючи художньої форми, зберігають свої основні ознаки. Цим поєднанням лінгвальних та позалінгвальних чинників і пояснюється інтерес школярів до навчального матеріалу, а його образність забезпечує запам’ятовування.

Особливу увагу необхідно приділяти збагаченню мовлення учнів фразеологізмами, що сприяють формуванню багатства, образності, емоційності мовлення. Для цього використовують вправи на зразок:

Прочитайте прислів’я про спілкування. Розкрийте значення кожного з них. Поміркуйте, якщо використати подані прислів’я як заголовки доповідей, хто може бути їх адресатом.

Більше діла – менше слів; діла говорять голосніше, як слова; менше говори – більше вчуєш; сказане слово – срібло, а мовчання – золото; від красних слів язик не відсохне; не завжди говори, що знаєш, а завжди знай, що говориш; який привіт, такий і одвіт; який “добрий день”, таке і “добре здоров’я”; красне слово – золотий ключ; добре слово краще, ніж готові гроші.

2. Поясніть значення висловів. Якою темою вони об’єднані?

Важко переоцінити на уроках української мови роль аналізу ефективності використання літературними героями вербальних і невербальних засобів. Цікавими є завдання, що вимагають коментаря вербальної й невербальної поведінки комунікантів, наприклад: прокоментуйте використання літературними героями невербальних засобів спілкування у творах І. Нечуя-Левицького:

Ще Кайдашиха розмовляла у дворі з Мотрею, а Довбишка відчинила сінешні двері й стала на порозі. Кайдаші привітались до Довбишки. Хазяйка попросила її в хату. В сінях Довбиш стрів гостей і поцілувався з ними. Всі вони ввійшли в хату...

Господарі гарно приймали гостей: “Просимо якнайласкавіше до хати!” – промовила Балашиха й поклонилась Кайдашисі.

Злорова була, Мотре! – сказав Карпо, подаючи їй руку. Мотря руки не подала й підставила глиняника.

Варто залучати учнів і до аналізу засобів образності, риторичних фігур, вербальної й невербальної поведінки героїв творів інших авторів – Панаса Мирного, М. Коцюбинського, О. Гончара.

Отже, важливим шляхом риторизації навчання української мови є систематичне застосування міжпредметних зв’язків, особливо з літературою, історією, що демонструють різноманітні комунікативні ситуації.

Важливою умовою якісної риторичної підготовки учнів повинна стати опора на теорію мовленнєвої діяльності та психологічну теорію діяльності, що дозволить підвищити мотивацію навчальної діяльності, ефективно використати й активізувати зв’язок мовлення та мислення.

Література:

1. Голуб Н. Б. Теоретико-методичні засади навчання риторики у вищих педагогічних навчальних закладах : дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.02 "Теорія і методика навчання (українська мова)" / Голуб Ніна Борисівна. – К., 2009. – 505 с.
2. Обучение общению: методика школьной риторики : учеб. пособие для педагогов, студентов педвузов, преподавателей и слушателей системы повышения квалификации / Т. А. Ладыженская, Н. В. Ладыженская, З. И. Курцева, Н. И. Махновская и др. ; под ред. Т. А. Ладыженской. – М. : Баласс, 2013. – 144 с.
3. Педагогическое речеведение : слов.-справочник / [под ред. Т. А. Ладыженской и А. К. Михальской ; сост. А. А. Князьков]. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Флинта, Наука, 1998. – 312 с.
4. Сальникова О. А. Что такое риторизация? / О. Сальникова // Рус. яз. в shk. – 2012. – № 3. – С. 3–17.